

КОНЦЕПЦІЯ «КУЛЬТУРИ» В АРХЕОЛОГІЧНОМУ ЗНАННІ (з історії питання)

В. Ф. Генінг

В статті зроблено короткий огляд визначення поняття «культура» в соціології, етнографії та археології XIX—XX ст. Розглянута функція цієї категорії в системі побудови історичного знання в археології та різних етапах її розвитку (культураархеологія та соціоархеологія).

Проблема поняття «культури» має для археології надзвичайно важливе гносеологічне значення, тому що саме від її вирішення зрештою залежить визначення основного напрямку пізнавальної діяльності науки в цілому.

Культурна сфера є найбільш інтегрованою та опосередкованою сферою суспільства на рівні способу життя. Вивчення її ускладнюється тим, що ще не досягнуто достатньої єдності в розумінні самої категорії «культура», що особливо гостро відчувається в археології, де вона також не має чіткого визначення й значною мірою аморфна. Подібний стан призвів до того, що під поняття «культура» в археології підводять всі залишки життєдіяльності людини, здобуті в процесі розкопок пам'яток або випадково. В широкому, філософському розумінні все це дійсно відноситься до категорії «культура», тому що є витвором людини як соціальної істоти, а не природи. Однак в археології це розуміння культури зведене до простого набору речей, тобто виступає як термін лише емпіричного змісту. Недоліком у розумінні категорії культури в археології є її методологічна розмитість та невизначеність. В той самий час вона скрізь виступає в ролі основного джерела, а не категорії пізнання, яка б мала чітку, визначену гносеологічну функцію в системі археологічного знання та пізнання. Якоюсь мірою можна сказати, що це поняття відбиває все і нічого! Саме з боку свого змісту та функції в системі пізнання в археології поняття «культура» поки що майже не досліджене.

Якщо ця категорія є центральною в системі археологічного знання, а саме так вона і повинна розглядатися — залишки минулої життєдіяльності людей кваліфікуються насамперед як залишки їх культури, то логічно, що дослідження культурно-історичного розвитку стародавніх суспільств повинно стати генеральною метою археологічного пізнання. Така постановка не є чимось нелогічним, тому що до вирішення проблеми значення та ролі категорії «культура» в системі археологічного пізнання необхідно підходити з іншого боку — чітко сформулювати «генеральну мету» археології, яку марксистське суспільствознавство розглядає як наукову дисципліну загальноісторичного профілю, мета якої — досліджувати закономірності соціально-історичного розвитку стародавніх суспільств, та разом з цим прояснити, яке місце в досягненні цієї мети займає категорія «культура».

Таке дослідження відображає різноманітність підходів до вивчення такого складного й багатогранного феномену, як суспільство, суспільна система та її історія.

Дійсно, кожне суспільне явище можна розглядати і як соціальне, і як

культурне, зокрема і при дослідженні історичного процесу, тобто як соціально-історичне та як культурно-історичне або ж в плані їх співвідношення. Мабуть, вибір підходу залежить від пізнавальної задачі, поставленої в кожному дослідженні, яка й повинна визначити не лише підхід, а й кінцевий результат, що необхідно отримати й визначити, в якому випадку вирішення проблеми буде адекватним поставленій задачі.

В основі марксистської концепції історичного процесу лежить матеріалістичне розуміння його розвитку, узагальнене у вченні про суспільні формації. Таким чином, адекватного відображення в пізнанні суті процесу історичного розвитку минулих суспільств, в тому числі й засобами археології, можна досягти лише в тому випадку, коли за теоретико-методологічну основу дослідження береться марксистська концепція історичного процесу. Це означає що категоріальний апарат археологічного пізнання історичного розвитку окремих суспільств повинен формуватися у відповідності з категоріями історичного матеріалізму та вчення про суспільні формації. Зазначимо, що в останньому випадку маємо на увазі дослідження основної, суттєвої, сторони розвитку суспільства, що детермінує все суспільне життя як взагалі, так і прояви його в опосередкованих випадках. Цей зміст і відображає поняття «соціально-історичне», що використовується в даній роботі, як історичний процес, розглянутий з позиції формаційної концепції.

Виходячи зі сказаного, з одного боку, проаналізуємо категорію «культура» з точки зору його традиційного вживання в археологічному знанні, з другого — у філософському розумінні культури, тому що, не визначивши «культуру» як категорію історичного тлумачення категорії культури в окремій науковій системі — археології.

Джерела соціально-філософської концепції культури пов'язані з діяльністю мислителів нового часу: Дж. Віко, І. Г. Гердера, Е. Канта та ін., які виділили цей феномен з розвитку людства як головну відмінність людського роду від оточуючої природи, тваринного світу. Звідси й відоме протиставлення: «культура — натура». Мислителі того часу вбачали в культурі не лише показник відміни людини від природи, а й спроможність її до самостійного розвитку, створення культури, тому й історію людства вони розглядали як історію культури.

І. Г. Гердер, обгрунтовуючи філософію історії, писав, що вона «намагається обгрунтувати дійсну історію людства як закономірний розвиток культури, поза якою всі сучасні світові події (маємо на увазі соціально-політичні — В. Г.) здаються примарами та повторністю... збіркою незрозумілих поворотів долі»¹. В позитивістській соціології вперше протиставляється «суспільство» та «культура». О. Конт різко розмежував «соціальну динаміку» (історія) та «соціальну статичку» (соціологія), що в подальшому й послужило тлом численних дискусій щодо співвідношення суспільства та культури. Ідею розгляду суспільних наук як «наук про культуру» активно розвивав Г. Ріккерт, один з неокантіанських стовпів Баденської школи. Спираючись на концепцію О. Конта, він різко розмежував соціологію, віднісши її до природничих, та історію — до суспільних наук. На думку Г. Ріккерта, історія — це емпірична індивідуалізована наука про культуру².

Ця концепція, в основі якої лежала теза, що історія людства є історією його культури, знайшла немало послідовників і в Росії (О. С. Лаппо-Данілевський, Д. Петрушевський, П. Струве та ін.). Та вже в науці ХІХ ст. термін «культура» не мав однозначного тлумачення. В одному з оглядів того часу, зробленому Теплодим в брошурі «Що таке культура?», підкреслювалося: «Всі ті явища, зміни або ознаки, байдуже фізичні чи духовні, які передаються шляхом успадкування, відносяться до явищ зоологічного чи біологічного порядку; усі ті надбання в житті, які людина може засвоювати незалежно від шляхів успадкування через спілкування з іншою людиною — все це відноситься до порядку явищ культурних»³. Цей же автор досить ясно розумів, що поняття «культура» стає фактично тотожним розумінню соціального життя. На його думку, культура «це є пристосування у боротьбі за життя, іншими словами, культура має ту ж мету, яка складає мету всього іншого існування, саме життя, і вона є не що інше, як результат сукупних зусиль людського роду підтримувати своє життя. Не треба лише забувати при

цьому, що життя — поняття дуже широке — воно охоплює не лише наші тілесні відправлення, але і всі прояви психічного життя»⁴.

Різне розуміння культури добре простежується вже у раних еволюціоністів. «Культура, або цивілізація, в широкому етнографічному розумінні, — писав Е. Тейлор, — як ціле складається із знання, вірувань, мистецтва, моралі, законів, звичаїв та деяких інших здібностей та звичок, засвоєних людиною як членом суспільства»⁵. Як бачимо Е. Тейлор під культурою розумів те, що можна охарактеризувати як сферу духовної культури. Матеріальну культуру, або предметний світ, та предметно-практичну діяльність людини Е. Тейлор об'єднував поняттям «життєва техніка», включаючи опис знарядь праці, способів здобутку засобів існування, зброю, ведення війни, спорудження жител, одяг, обмін, торгівлю тощо. «Культура», за Е. Тейлором, сума явищ, що розвиваються незалежно і подібно до біології, витісняють одне одного за законами боротьби існування⁶.

Наведемо ще одне визначення поняття «культури» відомого етнолога, автора дослідження з первісної культури. За Г. Шурцом «культура — це спадщина від роботи попередніх поколінь, що втілюється в схильностях, свідомості, роботі та результатах праці кожного проживаючого. Усі явища матеріальної культури — лише зовнішній прояв внутрішніх процесів... Можна сказати, що історія культури — це історія людського духу»⁷. В цій концепції досить чітко окреслена первинність розумової діяльності людини, що й дало підставу редактору російського перекладу Д. О. Клемєнцу характеризувати цього автора як «цілковитого ідеаліста».

Еклектичний вигляд має і концепція культури одного з відомих археологів початку ХХ ст. — М. Гернеса. За його визначенням, культура «є результат необхідності в боротьбі за збереження роду, простий результат... шляхи розвитку..., вдосконалення свого органу мислення та своїх, до праці пристосованих, кінцівок». «Культура» — це «створене людиною доповнення до природи, яке не знаходячись з останнім в протиріччі, переможно виступає, однак, за її межі, підкорюючи все більше й більше людським прагненням та зводячи до службового по відношенню до них стану»⁸.

В той же час у західних етнологів зустрічаються зовсім протилежні погляди. «Історія культури, за Ю. Ліппертом, — є історія тієї праці, завдяки якій людство з низького та важкого стану піднялось на ту висоту, на якій воно знаходиться тепер»⁹. В наведеному визначенні чітко виражений не лише матеріалістичний напрям, а й підхід, при якому історія культури підміняє історію соціального розвитку. Тому в концепціях цього напрямку, як матеріалістичного, так і ідеалістичного, всі соціальні інститути суспільної структури розглядаються як елементи культури. Останнє особливо наочно простежується і в структурі досліджень цього часу. Г. Шурц «Історію первісної культури» починає з підвалин культури, потім характеризує суспільство та господарство і завершує виклад описом матеріальної та духовної культури. Навіть матеріальна культура у нього — це «... результат розумової роботи. Матеріальною культурою в строгому значенні, насамперед необхідно було б назвати те, що в своїй основі та меті має на увазі фізичну природу людини: до неї належить все те, що повинно укріпити фізичні сили організму або полегшити його функції»¹⁰.

Ю. Ліпперт вважав, що розвиток суспільної організації людини зумовлений піклуванням про підтримку свого життя¹¹. Останнє він сприймає як головну мету культури, і тому розвиток суспільної організації прямо залежить у нього від рівня розвитку культури.

В творах деяких еволюціоністів кінця ХІХ ст. вже починають з'являтися матеріалістичні ідеї пояснення соціального прогресу. В цьому відношенні відома високо оцінена класиками марксизму позиція Л. Моргана. Цікава концепція Ю. Ліпперта, який починає «Історію культури...» (1886—1887) словами, що завдячуючи праці «людство з низького та важкого стану піднялось на ту висоту, на якій воно знаходиться і тепер. Людина зобов'язана тому, чим вона стала тепер, головним чином, сукупності цієї праці»¹². Пояснюючи, чому свій твір він починає з викладу розвитку матеріальної культури, а потім суспільних установ і, нарешті, духовної культури, Ю. Ліпперт писав: «Ми починаємо з того, з чого в дійсності і почалося піклування людства, а саме з

підкування про «хліб насущний»... Ми починаємо з викладу найосновніших елементів боротьби людини за існування...¹³

Тезу про боротьбу за існування Ю. Лінперт розуміє в прямому біологічному розумінні, сформульованому Ч. Дарвіном, як боротьбу за виживання в умовах мінливого оточуючого середовища, особливо в періоди геологічних катаклізмів. Цікаво, що цю ж тезу Ю. Лінперт використовує для обґрунтування єдності історичного розвитку людства: «Ми не бачимо ніякої основи для відокремлення «первісної історії» людства від наступних періодів його розвитку, тому що протягом всієї історії діють одні й ті ж фактори»¹⁴.

Цікаво, що в російській археології до останньої чверті XIX ст.¹⁵ термін «культура» в такому широкому розумінні не траплявся, хоча за змістом як об'єкт безпосереднього дослідження науки, без сумніву, мався на увазі саме такий соціальний феномен. Так, уже І. П. Сахаров у 60-х роках писав, що археологія вивчає «витвори російської людини... від найгрубіших та найпростіших виробів до витончених мистецтв та витворів»¹⁶. І. С. Забелін називав все це продуктами індивідуальної творчості або дії та відносив до них харчі, житла, одяг, ремесла, вірування, общину, суспільство¹⁷.

О. С. Уваров вважав, що археологи мають вивчати «стародавній побут за всіма пам'ятками»¹⁸. Тому він писав, що завдання археології — опис побуту минулих суспільств. Як бачимо, опис побуту або продукти та витвори індивідуальної творчості є за змістом тією категорією, що в подальшому стала називатися культурою. Це ототожнення можна знайти вже у О. С. Уварова, на думку якого, «археологічними пам'ятками слід визнавати лише той залишок..., який пояснює нам культурний стан стародавнього побуту якогось народу у відому епоху» (курсив наш — В. Г.¹⁹). Більш чітко визначення дав І. С. Забелін, коли писав, що історія культури по суті є археологією²⁰. Подальша трансформація цього поняття наприкінці XIX — початку XX ст. простежується добре в російській археології за працями Д. Я. Самоквасова, В. О. Городцова та ін.

Термін «культура» як позначення сукупності археологічних залишків починає проникати в археологію з середини XIX ст., і значно поширюється в еволюційній течії кінця XIX ст.²¹ Саме в цей час термін «культура» виступає як загальнонаукове фундаментальне теоретичне поняття та концепція нового періоду в розвитку археології. Однак це поняття не з'явилося внаслідок внутрішньої рефлексії археології, а було запозичене з етнографії та перенесене в археологію досить довільно та механістично.

Початковий період розвитку археології — до 70-х років XIX ст. (археологія старожитностей²²) пов'язаний з вирішенням головного пізнавального завдання; довести давність людини, її природне походження, про що й свідчать археологічні пам'ятки.

На останню чверть XIX ст. було накопичено значну кількість археологічних матеріалів, що й поклато початок розвитку національних археологій. В межах цього напрямку виявлено недостатнє осмислення археологічних знахідок з точки зору «загальнолюдської історії». Виникла потреба у більш «земному» зближенні цих знахідок — до взаємозв'язку з історією окремих країн та народів. Саме в цей час в науках, найближчих до археології — етнології (етнографії) та історії — почали поширюватися концепції культурно-історичного розвитку, про які йшлося вище. Ці концепції й були взяті за основу при поясненні археологічних матеріалів дня введення їх в річиче історичного знання минулого. Особливо гостро потреба в понятті «культура» відчувалась під час пошуків окремих суспільств (народів) стародавності як дискретних утворень історичної реальності. Для цього проводився порівняльний аналіз різних матеріальних залишків. Схожі за формою об'єднувались в єдиний комплекс, який позначали як «археологічну культуру» (провінцію, область тощо).

Необхідність в такому понятті з'явилась тоді, коли в дослідженнях почали наводити порівняльні характеристики окремих конкретних суспільств як в синхронному, так і діахронному планах. В такий спосіб, вирішувалось завдання вияву специфіки кожного з них. Ця специфічність виявилась в конкретно-історичних формах її життєдіяльності й була співвіднесена із загальним поняттям культури конкретного суспільства.

Таким чином, «культура» в археології не є самостійною категорією сис-

теми суспільної структури, а розкривається та розуміється лише в співвідношенні конкретно-історичних структур, що дозволяє шляхом порівняння виявити специфічність різних елементів соціального життя. Специфічність форми, як бачимо, виступає головним системотворчим елементом в понятті «культура». Тому тут основними параметрами, що визначають зміст поняття, виступають: відміна, схожість, розвиток зовнішніх форм предметів, споруд, явищ тощо, які й надають певного конкретно-історичного значення поняттю «культура». Ці параметри стосуються всіх сторін соціальної системи, в тому числі і її предметних форм, які в археології і є визначальними для категорії «культура».

Отже, в процесі формування археології як самостійної науки в останній чверті XIX ст. головною категорією її пізнання стає поняття «культура». Цей період розвитку науки тому можна назвати етапом «культурархеології»²³, що основна пізнавальна концепція її ґрунтувалась на принципах культурно-історичного розвитку. Культуру розглядали як головну рису, якою людське суспільство відрізнялось від природи. Під культурою розуміли все, що було створено розумом та руками людини. Ідею розвитку в культурно-історичній концепції розглядали головним чином як еволюцію окремих елементів культури, зміну їх форми, ускладнення, збагачення новими рисами тощо. Тому основну пізнавальну установку зводили до описів елементів культури тих чи інших регіонів, порівняння їх як в синхронному, так і діахронному аспектах.

Для функціонального визначення різних археологічних об'єктів широко застосовувалось порівняння з етнографічними даними. Методом обробки археологічних джерел стала типологія, що розмежовувала елементи культури по різних функціональних групах та фіксувала різноманітність і ускладнення форми предметів, залишків споруд, що й виступало показником розвитку культури. При такому описі сама культура розглядалась як характеристика та індикатор стану тих або інших стародавніх суспільств. Концепція культурархеології знаходилась у відповідності з завданнями розвитку археологічного знання на етапі, коли необхідно було знайти, зібрати та узагальнити залишки життєдіяльності стародавніх суспільств; систематизувати їх з метою отримання деякої вихідної конкретно-історичної сітки стародавніх суспільств у просторі й часі. В практичних дослідженнях це завдання виконувалось шляхом введення поняття «археологічна культура», за якими і систематизувались усі археологічні джерела.

Умовою здійснення кожного конкретно-історичного дослідження є, наперед, вимежування конкретного соціального об'єкту, яким і виступає певний окремий соціальний організм. Якщо в інших історичних науках такий об'єкт (народ, суспільство, країна тощо) є в наявності, то в археології цей об'єкт необхідно реконструювати — знайти, окреслити хоча б в найзагальніших рисах і лише після цього можна починати дослідження якихось конкретних проблем, пов'язаних з історією цього суспільства. Тлом для вирішення головного вихідного завдання у пізнанні (вибору об'єктом дослідження конкретного суспільства минулого) стала фундаментальна властивість культури — відбивати специфічність форм предметного світу суспільства, яке було творцем певної, специфічної культури.

Специфічність форми культури кожного суспільства дає можливість археологам окреслити коло схожих речей, пам'яток тощо, які виділяються як пам'ятка окремої археологічної культури, обмеженої простором та часом. Археологічна культура — найзначніша, фундаментальна категорія в системі археологічного знання. Однак її необхідно розглядати не лише як поняття емпіричного рівня, тобто як сукупність археологічних джерел, а й з точки зору суттєвого змісту — як відбиття в її матеріальних залишках суспільної системи, а також її теоретико-методологічних функцій в системі археологічного пізнання. Але останнє поки що лишалося поза увагою археологів. Більш того, це питання не могло бути поставлене в рамках головної концепції культурархеології. Та й сама концепція не мала не лише теоретичного обґрунтування та розробки, а й чіткого сформулювання, що й призводило на практиці дослідження археологічного матеріалу до довільних побудов, тлумачень тощо.

Як бачимо, поняття «культура» увійшло до наукового обігу в дуже специфічному, спрощеному розумінні. Проте це відповідало інтересам

практичних досліджень емпіричного рівня і тому значно поширилося у археології. «Предметом первісної археології,— писав В. О. Городцов,— є наукове дослідження усіх стародавніх пам'яток людської культури... Для вирішення своїх завдань первісна археологія має два головних джерела: 1) пам'ятки стародавнього життя та 2) аналогії з культури сучасних народів»²⁴. Головним завданням археологічного дослідження В. О. Городцов вважав, по-перше, відкриття пам'яток, визначення їх дати та ступеня культурної досконалості; по-друге, вияв зв'язків у «ланцюзі розвитку культурної діяльності первісної, доісторичної людини...»²⁵. Таке перенесення категорії «культура» в археологію та поширення його на всі залишки, які раніше позначалися поняттям «старожитності» або «опис побуту»²⁶, зумовлене, звичайно, величезним впливом етнологічних концепцій еволюційного напрямку, за рахунок чого формулювалась спеціалізована наукова картина світу.

Звичайно, в культурархеології, у відповідності з розумінням свого предмету, як він був сформульований В. О. Городцовим, виконувались не лише дослідження, пов'язані з емпіричною системою джерел, й робилися спроби пояснити окремі археологічні факти, явища, створити теоретичні концепції історичного розвитку окремих народів, регіонів тощо. Незважаючи на відміну в змісті й формі, всі ці теорії об'єднують одне — вони побудовані з культурно-історичної точки зору розвитку культури і, як пояснювальні фактори, в них використані ідеї культурного еволюціонізму, дифузійнізму, міграціонізму, функціоналізму, культурно-історичних кіл тощо.

Жодна з них не може розкрити внутрішньої суті соціально-історичного прогресу, його рушійних сил та пояснити прогрес або занепад того чи іншого суспільства. В культурархеології висвітлення історичного процесу фактично лишається на рівні зовнішнього фактологічного опису.

У радянській археології прижилося поняття «матеріальна культура» (головна археологічна установа мала назву «Академія (інститут) історії матеріальної культури»). Однак спроба під час дискусії початку 30-х років чітко визначити зміст цього поняття, як і деяких інших в системі археологічного знання, не вдалося²⁷. В цей період археологію, як правило, ототожнювали з вивченням речей, яке обмежувалось описом, класифікацією, хронологізацією та каталогізацією археологічних предметів. Цьому протиставляли «історію матеріальної культури» як науку, що повинна досліджувати закономірності соціально-історичного розвитку стародавніх суспільств за залишками матеріальної культури. Це впливало з природи останньої. «Матеріальна культура — писав В. І. Равдонікас, — виникла та розвивалась в умовах суспільного життя та є сукупністю речових результатів суспільної праці, опремдечена людська праця»²⁸.

Однак спроби обґрунтувати поняття «матеріальна культура» як предмет археологічної науки виявили низку протиріч. Наприклад, С. М. Биковський правильно зазначав, що термін «матеріальна» потрібно «розуміти не з точки зору фізичного або предметного значення, а філософського»²⁹. Саме в такому значенні й пов'язувати з матеріальним виробництвом. Але в цьому випадку поняття «пам'ятки матеріальної культури» не охоплює усього, що позначається як «речові пам'ятки»; за межами науки лишається багато сторін суспільного життя. Проте від вживання терміну «матеріальна культура» не відмовилися, його продовжували використовувати, позначення усіх матеріальних (опремдечених) залишків, що відбивали археологічні пам'ятки. Особливий акцент надавався цим терміном, коли намагалися підкреслити соціологічну спрямованість досліджень. «Між матеріальною культурою та соціально-економічним життям суспільства,— писав В. І. Равдонікас,— на будь-якій сходинці його розвитку існує, безумовно, і прямий і зворотній закономірний зв'язок, з'ясування природи якого було й буде справою марксистської суспільної науки»³⁰. На жаль, теоретико-методологічна розробка цих думок не була здійснена, і поняття «культура» продовжувало використовуватися в досить утилітарному вигляді³¹.

Таким чином, поняття «культура» отримало в археології надзвичайно широке трактування, стало універсальним терміном для позначення будь-якого явища (залишків предметного світу), пов'язаного з життєдіяльністю минулих суспільств, хоча теоретична й методологічна розробка цього поняття, стосовно археології, не була виконана.

Радянською археологією у 30-х роках покладено початок новому етапу розвитку науки — соціоархеології³². Не зупиняючись детально на цьому питанні, вже достатньо висвітленому³³, зазначимо, що кардинальні зміни накреслились в підвалинах науки; головним пізнавальним завданням висунуто дослідження історичного процесу за археологічними джерелами в напрямку, наміченому Ф. Енгельсом, який писав, що всю історію необхідно вивчати заново, треба досліджувати в деталях умови існування різних суспільних формацій»³⁴, «сучасний матеріалізм вбачає в історії процес розвитку людства і ставить своїм завданням відкриття законів руху цього процесу»³⁵. Суть цього переходу до «єдино наукового» (К. Маркс) вивчення історії полягала в поясненні явищ з позицій матеріалістичного розуміння історії та марксистської концепції формаційного розвитку суспільства.

Однак в марксистській теорії соціально-історичного розвитку основними категоріями виступають матеріальне виробництво, спосіб виробництва, економічна база, класи тощо. Серед них відсутня «культура». Якщо лишатися на ґрунті марксистської історичної науки³⁶, її не може бути і в археології. Таким чином, в основі пояснення археологічних фактів повинні лежати не культурно-історичні, а соціально-історичні теорії та концепції.

Сучасною археологією, на жаль, категорії «культура» все ще не приділено належної уваги, особливо її місцю в системі археологічного знання, що в практиці досліджень породжує багато суперечних підходів, висновків тощо. Так, ще за часів бурхливих дискусій початку 30-х років у радянській археології закріпилася думка, що археологія є наукою суспільно-історичного кола. Отже, виходячи з основ марксизму, вона повинна досліджувати закономірності суспільно-історичного розвитку окремих суспільств минулого. Але в той самий час основною категорією дослідження лишалася «матеріальна культура», тому її головну увагу приділяли опису залишків цього феномену. Виявлені ще в дискусії початку 30-х років протиріччя в цьому питанні, «забули» разом з загальним досить негативним відношенням до теоретико-методологічних розробок того часу (ярлики «схоластичність», «стадійність» тощо)³⁷.

Лише на початку 60-х років Б. Б. Піотровський у доповіді на Пленумі Інституту археології, присвяченому результатам досліджень 1960 р., звернув увагу, що «в археології спостерігається спад теоретичної роботи по вияву закономірностей, починають переважати описові роботи, в цінних узагальнюючих працях рідко досліджуються загальні закономірності»³⁸. Підкресливши переважання в зарубіжній археології традиційного культурно-історичного напрямку, який розвиває концепції Г. Ріккєрта, Б. Б. Піотровський протиставив радянську історичну науку, що «провадила вивчення основних закономірностей історичного розвитку відповідно суспільно-економічних формацій»³⁹. Мабуть, на думку Б. Б. Піотровського описовість археологічних праць була відступом від цієї установки, тому він підняв проблему необхідності вивчення визначального елемента соціального розвитку — способу виробництва. Однак, виявивши це протиріччя в археологічному пізнанні, автор окреслив досить спрощені й головним чином старі шляхи його вирішення. «Продуктивні сили, — пише Б. Б. Піотровський, — проявляються в комплексах предметів матеріальної культури, які вивчаються археологами. Таким чином, певна сукупність речових елементів продуктивних сил, що характеризує рівень їх розвитку, а також рівень відповідних їм виробничих відносин, може розглядатися як повна сходинка розвитку матеріальної культури. Іншими словами, певний рівень розвитку продуктивних сил обов'язково відповідає певному характеру пам'яток культури»⁴⁰.

Все це, звичайно, вірно, але викладено в абстракціях настільки високого, фактично філософського рівня, що їх не можна пристосувати до конкретно-археологічних досліджень. Класики марксизму писали, що абстракції, створені історичною наукою, «можуть придатися тільки для того, щоб полегшити впорядкування історичного матеріалу, намітити послідовність окремих його верств. Але, на відміну від філософії, ці абстракції зовсім не дають рецепту або схеми, під які можна підігнати історичні епохи. Навпаки, труднощі тільки тоді й починаються, коли приступають до розгляду і впорядкування матеріалу»⁴¹. Б. Б. Піотровський знову повернувся до культурно-історичних концепцій, тому що у вихідній посилці міркування здійснено просту підміну поняття «закономірності розвитку способу виробництва» поняттям «законо-

мірності в історії культури», лишався не розкритим принцип трансформації, переходу від однієї абстракції до другої (наприклад, як співвіднести «певний рівень розвитку продуктивних сил» з «певним характером пам'яток культури» і, тим більше, адаптації їх до археологічних досліджень. Б. Б. Піотровський намагається «оживити» поняття матеріальної культури вказівкою на зв'язок її з працею, з мисленням, зрештою, спілкуванням груп людей, де «слід розрізнити три елементи: взаємодію, вплив та асиміляцію»⁴², що грають важливу роль в розвитку суспільства. Крім того, дуже важливим «елементом прогресивного розвитку культури є закон використання культурної спадщини, досвіду та досягнень попередніх поколінь. В цьому процесі спостерігається начебто природний відбір, лишаються в культурі найсильніші та найприспосовуваніші елементи»⁴³. Як бачимо, самі «теорії», загальні концепції, що пояснюють історичний процес, також не виходять за межі поширених в культурно-історичному напрямку, хоча й мають інші назви.

Проблема співвідношення історії культури та соціально-історичного розвитку суспільства (з точки зору суспільних формацій) — філософська, виходить за межі археології. Вона, до речі, не має однозначного вирішення ні в культурології, ні в філософії, а без цього навряд чи буде плідною постановка цього питання у археології.

Сказане знайшло відображення і в спеціальній статті В. М. Массона, присвяченій вивченню культурного процесу в археології⁴⁴. Автор ніби скиляється до думки про зв'язок предмету археології зі світом культури, хоча й підкреслює складний поліфункціональний характер поняття культури, особливо в теоретичному плані, виконуючи ряд пізнавальних функцій. Далі автор описує три аспекти підступів до вивчення різних конкретно-історичних проблем в археології: висвітлення способу життя, культури забезпечення життя (поселення, житла, харчі, одяг — не зрозуміло лише, в чому різниця з способом життя) та особливо докладно — питань традицій та інновацій⁴⁵.

Чи правомірні такі підходи в археологічних дослідженнях? На нашу думку, в світлі того, що археологія вивчає історичний процес у величезному розмаїтті його проявів, вивчення цього процесу може здійснюватися в найрізноманітніших ракурсах, в тому числі й культурологічному або, як пише В. М. Массон, культурогенезу. Та необхідно усвідомити, що в таких дослідженнях археологія виступає лише як джерелознавча дисципліна, через те, що основні завдання теоретичного знання тут вирішуються в ключі культурології, а не історії. Адже зрозуміло, якщо археологічні факти пояснюють з культурологічних позицій, то й висновки лишаються в межах цієї ж культурології, навіть якщо це стосується пояснень історичних процесів. Тут ми маємо культурологічне дослідження на ґрунті археологічних джерел.

Таким чином, при такому напрямку ми залишимося у полоні тих самих культурно-історичних концепцій, що є характерним для періоду культурархеології. Адже ідеї дифузійзму, міграціонізму тощо, які жорстоко критикувалися у науці, самі по собі не виступають антиісторичними, оскільки в історії вони, безумовно, існують. Вони стають антиісторичними, у тому випадку коли абсолютизуються та розглядаються як універсальний спосіб пояснення усіх явищ, та, головне, соціально-історичного змісту. Слабку сторону цих концепцій становить те, що вони фіксують лише зовнішній бік явища та подій, не розкриваючи соціально-історичної суті, закономірностей їх розвитку. Аналогічна ситуація виникає і з ідеями культури забезпечення життя, традицій, інновацій тощо. «Під інновацією, — пише В. М. Массон, — ми розуміємо введення нової технології та нових моделей діяльності»⁴⁶. Дослідник зазначає, що вони можуть бути пов'язані і з конвергентним розвитком, і з дифузиею, і з єдністю походження⁴⁷.

Тому для археології культурологічний підхід припустимий лише для відтворення картин, які змальовують різнобічність суспільного життя на рівні зовнішніх проявів або змін окремих її елементів. Чи можна визнати цей спосіб вирішення пізнавальних завдань археології як історичної науки, серед яких, звичайно, повинні бути реконструктивні описи життєдіяльності на рівні повсякдення? Ми гадаємо, що археологія знайде власні шляхи та форми вивчення, узагальнення та опису. Культурологія тут, як і у випадку вирішення інших проблем археології (економіки, суспільної організації, ідеологічних поглядів тощо), буде виступати як наука, яку археологія використо-

вує поряд з іншими, близькими їй (етнографією, соціологією тощо) для побудови теоретико-методологічного підґрунтя своїх досліджень способу життя конкретних стародавніх суспільств. При побудові археологічних концепцій теорії цих наук використовуються як аксіоматичні посилання, що навмисно не досліджуються, не обґрунтовуються, а сприймаються як інтуїтивно ясні⁴⁸.

Категорія культури відіграє специфічну роль у вирішенні фундаментальної проблеми археологічного знання, пов'язаної з поняттям «археологічна культура» (АК)⁴⁹.

Вже відмічалось, що в розумінні категорії культури поки відсутня достатня єдність. Ми не маємо можливості зупинитися на різних вітчизняних та зарубіжних концепціях. Більш-менш єдиною є думка філософів та культурологів, що культура — це специфічний для людини спосіб життєдіяльності.

Марксистською філософією категорія культури розглядається у взаємозв'язку з діяльністю. В ній необхідно шукати пояснення суті культури. Культура є особливо соціальною сферою, яка може бути розкрита в історичному пізнанні, якщо розглядати її як предмет, засіб та результат людської діяльності. В здатності людини трудовою діяльністю створювати своє справжнє людське існування, будувати власні відносини з природою проявляється соціально-формуюча властивість праці, за якої вона стає джерелом та причиною існування культури. «Зв'язок між культурою та діяльністю стає очевидним та зрозумілим лише тоді, — пише В. М. Межуєв, — коли сама діяльність розглядається не з боку тих окремих випадкових та іноді довільних мотивів..., а з боку її загальносоціологічного значення та змісту, з боку того загального результату, що складається із всієї сукупності людських дій та прагнень, та який утворює те, що ми називаємо історією»⁵⁰. Можливо, саме на цьому й необхідно акцентувати увагу при дослідженні категорії культури, категорії, що не покриває наше розуміння суспільства в цілому, як це й досі широко побутує в думках культурологів в археології. Сказане відповідає тому розумінню, що культура — це «певний якісний стан суспільства на кожному окремому етапі його розвитку»⁵¹.

Такий підхід до розуміння культури передбачає розгляд суспільства як певної соціально-історичної цілісності, детермінованої матеріальним виробництвом. Спільності, що формується як органічна система, в якій, за словами К. Маркса, «її розвиток у напрямі цілісності полягає саме в тому, щоб підпорядкувати собі всі елементи суспільства або створити з нього ще відсутні в неї органи»⁵². Далі К. Маркс зазначає, що в цілісність система перетворюється в ході історичного розвитку. В процесі формування та існування кожне окреме суспільство виробляє нові інтегративні якості — «недостатні органи» — що повинні доповнити соціальну систему, забезпечити її функціонування як цілого. Саме таким породженням і є культура кожного окремого суспільства⁵³. Особливо наочно цей аспект розкривається при аналізі найважливіших параметрів, що забезпечують функціонування соціальної системи.

Однією з головних умов взаємодії людини з природою та розвитку суспільного виробництва, а тому й всього суспільного життя, є спілкування, яке К. Маркс визначав як «співробітництво багатьох індивідів, однаково при яких умовах, яким способом і для якої мети»⁵⁴.

Інтенсифікація спілкування між індивідами всередині общин, окремими общинами в суспільстві та окремими суспільствами — одна з вирішальних умов соціального прогресу. Спілкування як співробітництво в діяльності має умовою взаємний обмін інформацією як думкою-словом, так і предметами. Однак таке спілкування буде ефективним лише за умов однакових форм та спілкування, тобто при його стереотипізації, ступінь інтенсивності якої, як і ступінь інтенсивності самого спілкування, зумовлюється рівнем розвитку суспільного виробництва, що виступає підґрунтям формування конкретнопісторичних структур. Звідси зрозуміло, що всередині таких структур формуються єдині форми, умови, засоби та способи спілкування: мова, предметний світ та поведінка людей, які виступають як дуже важливі параметри культурного розвитку кожного суспільства та характеризують ступінь взаємозв'язку, спільності та єдності окремих груп та суспільства в цілому.

Таким чином спілкування та культурний комплекс як засіб його реалізації виступають в ролі тих «недостатніх органів», які формуються у процесі виникнення та розвитку соціально-історичної системи. Феномен

культури, таким чином, є спосіб та форма реалізації соціальної діяльності й вона стає необхідним компонентом, що забезпечує функціонування соціальної системи, пронизуючи всі сфери суспільної структури. Це відбувається тому, що через неї здійснюється соціалізація життєдіяльності людей. Вона виступає, як вже зазначалося, як предмет, засіб та результат діяльності конкретно-історичного цілого — окремого суспільства. Ефективність функціонування суспільства пропорційна ступеню її стереотипізації — ступеню єдності культури.

Культура як форма інтеграції різнобічної діяльності індивідів у процесі їх спілкування в єдине ціле виступає в кожному конкретно-історичному суспільстві як узагальнений соціальний досвід, в якому закріплюються та соціально успадковуються всі досягнення суспільного розвитку, починаючи від звичайних повсякденних трудових операцій або створення елементарних технічних приладів й закінчуючи узагальненим знанням про розвиток природи та самого суспільства.

Запропонований підхід до культури з точки зору «соціального досвіду» дозволяє краще зрозуміти і її головну функцію: в кожному історичний період в кожному суспільстві культура, з одного боку, виступає як специфічна форма зв'язку людини з природою; з другого — забезпечує упорядкування індивідуального людського буття у відповідності з його суспільним буттям, погоджує між собою особисте та суспільне, індивідуальне й загальне⁵⁵.

Культура як соціальний досвід, який накопичується суспільством, є в ньому програмою, орієнтиром діяльності кожного індивіду, кожного нового покоління⁵⁶, забезпечуючи таким чином соціальну спадкоємність та розвиток конкретного суспільства. Цю рису культури можна розглядати як індикатор, показник соціальної стабільності та безперервності життя суспільства.

Такою ж мірою сказане відноситься й до різних елементів та сторін культури, зокрема і до її предметних форм. Ця риса культури широко використовується в археології для вирішення різних пізнавальних завдань, в яких намагаються розглядати питання руху соціального життя, його розвитку, спадкоємності, загибелі тощо. Найчастіше, однак, розвиток простежується лише в стабільних суспільствах, де він спостерігається як проста еволюція форм речей або деяких якісних змін. На жаль, самого діалектичного принципу розвитку, який значно різноманітніше й складніше відбиває дійсність у її історичному русі, — археологія зовсім не торкається. Тому як знайти адекватне втілення його в археології, ми поки що не знаємо, й через те нерідко трактуємо деякі моменти надзвичайно спрощено, що не відповідає дійсності.

Та головне значення розглянутого аспекту категорії «культура» для археології полягає насамперед в тому, що отримано генетичне пояснення феномену схожості основних форм культури, зокрема її предметних. Саме цей фундаментальний факт — схожість предметних форм археологічних об'єктів — лежить в основі емпіричної процедури виділення центральної категорії пізнання археологічної науки — АК. Однак, якщо з генетичного пояснення випливає, що творцем схожих форм культури (специфічного культурного комплексу) є органічна соціальна система (окреме суспільство — соціально-історичний організм — окремий народ), то досить логічно визнати АК в ролі пізнавального аналога цим категоріям в системі археологічного знання.

Цікаву проблему аналізу матеріалів АК з точки зору виділення в їх структурних залишках раціонального та ірраціонального запропонував Є. М. Черних⁵⁷. Конкретний аналіз окремих АК може виявити багато нового в історії стародавніх суспільств.

Підведемо підсумок. В археології концепція категорії «культура» все ще лишається практично не розробленою як з боку її найзагальнішої функції в системі археологічного пізнання, так і з боку тих численних аспектів, де її можна розглядати у конкретно-історичному прояві.

Здається, що найактуальнішим є вирішення питань, пов'язаних з використанням (місцем) археологічних залишків (джерел) в системі археологічного пізнання. Чи слід розглядати їх на початковому етапі залучення до дослідження як елементи категорії «культура»? Ми відносимось до цього негативно. Якщо археологія ставить своїм головним завданням соціально-

історичне пізнання стародавніх суспільств, то чільне місце в його вирішенні на сучасному етапі розвитку науки повинна посісти проблема залучення (адаптування) археологічних джерел до системи дослідження з метою розгляду розвитку в кожному суспільстві його продуктивних сил. При цьому, розуміючи продуктивні сили в найширшому тлумаченні як прояв усіх форм матеріальної життєдіяльності, сукупність яких і буде характеризувати певну сходинку в розвитку продуктивних сил та, відповідно спосіб виробництва. В такому випадку археологічні джерела розглядаються не в системі культурно-історичних, а соціально-історичних концепцій.

Примітки

¹ Ванштейн О. Л. Очерки развития буржуазной философии и методологии истории в XIX—XX веках.— Л.1979.— С.141.

² Риккерт Г. Философия истории. Русский перевод в кратком изложении.— Спб., 1908.

³ Липперт Ю. История культуры в отдельных очерках /Перевод П. И. Гиберман-Лурье и С.А. Ратнера, под ред. с прим. Д. А. Коропчевского.— Спб., 1902.— С. 166.

⁴ Там же. — С. 166, 167.

⁵ Тейлор Э. Первобытная культура. Исследования развития мифологии, философии, религии, искусства, и обычаев /Пер. Д. А. Коропчевского.— Спб., 1872.— Т.1.— С.1.

⁶ Тейлор Э. Антропология /Пер. И. С. Ивина. — Спб., 1908.—Изд-е 3-е.— С. 180.

⁷ Шурц Г. История первобытной культуры / Пер. И. Н. Смирнова, ред. и предисловие Д. А. Клеменца.— Спб., 1907. — С. 5.

⁸ Гёрнес М. Культура доисторического прошлого /Каменный век/ Пер. В. Н. Дьякова.— М., 1913.— Ч.1.— С. 5.

⁹ Липперт Ю. Указ. соч.— С. 1.

¹⁰ Шурц Г. Указ. соч.— С. 295.

¹¹ Липперт Ю. Указ. соч.— С. 171,194

¹² Там же.— С. 3.

¹³ Там же.— С. 4.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Генинг В. Ф. Очерки по истории советской археологии (у истоков формирования марксистских теоретических основ советской археологии. 20-е — первая половина 30-х годов).— К., 1982.— С. 68; Генинг В. Ф. Объект и предмет науки в археологии.— К., 1983.— С. 43—46.

¹⁶ Сахаров И. П. Обзорение русской археологии //Зап. отд. рус. и слав. археол. Импер. археол. об-ва.— Спб., 1850.— Т. 1.— С. 6.

¹⁷ Забелин И. В. В чем заключается основная задача археологии как самостоятельной науки? //Тр. III АС.— К., 1878.— Т. 1.— С. 13.

¹⁸ Уваров А. С. Что должна обнимать программа для преподавания русской археологии и в каком систематическом порядке должна быть распределена эта программа? // Тр. III АС.— К., 1878.— Т.1.— С. 21.

¹⁹ Там же.

²⁰ Забелин И. Е. Указ. соч.— С. 12.

²¹ Генинг В. Ф. Очерки... — С. 67.

²² Генинг В. Ф. Актуальні питання сучасного етапу розвитку археологічних знань //Археологія.— К., 1987.— 57.— С. 3.; Генинг В. Ф. Проблемные ситуации и научные революции в археологии // Проблемная ситуация в современной археологии.— К., 1988.— С. 46.

²³ Генинг В. Ф. Актуальні питання... — С. 3; Генинг В. Ф. Проблемные ситуации... — С. 47.

²⁴ Городцов В. А. Первобытная археология.— М., 1908.— С. 10.

²⁵ Там же.

²⁶ Генинг В. Ф. Объект... — С. 48.

²⁷ Генинг В. Ф. Очерки... — С. 128.

²⁸ Равдоникас В. И. За марксистскую историю материальной культуры //Изв. ГАИМК.— 1930.— Т. 7. — Вып. 3—4.— С. 15.

²⁹ Быковский С. Н. О предмете истории материальной культуры //Изв. ГАИМК.— 1932.— № 1—2.— С. 4.

- ³⁰ Равдоникас В. И. Указ. соч.— С. 14.
- ³¹ Генинг В. Ф. Объект... — С. 66, 67.
- ³² Генинг В. Ф. Проблемные ситуации... — С. 48.
- ³³ Генинг В. Ф. Очерки... — С. 112; Генинг В. Ф. Актуальні питання... — С. 3; Генинг В. Ф. — Проблемные ситуации... — С. 55.
- ³⁴ Энгельс Ф. Конраду Шмідту //Твори.— Т. 37.— С. 350.
- ³⁵ Энгельс Ф. Анти-Дюринг //Твори.— Т. 20.— С. 24.
- ³⁶ Генинг В. Ф. Объект... — С. 121.
- ³⁷ Генинг В. Ф. Очерки... — С. 180-196.
- ³⁸ Пиотровский Б. Б. О характере закономерностей в истории культуры //Тез. докл. на засед., посвящ. итогам полевых исследований в 1960 г.— М., 1961.— С. 16.
- ³⁹ Там же.— С. 17.
- ⁴⁰ Там же.— С. 18.
- ⁴¹ Маркс К., Энгельс Ф. Німецька ідеологія //Твори.— Т. 3.— С. 25.
- ⁴² Пиотровский Б. Б. Указ. соч.— С. 19
- ⁴³ Там же.— С. 20.
- ⁴⁴ Массон В. М. Вивчення культурного процесу за археологічними матеріалами //Археологія.— 1987.— 57.— С. 9—17.
- ⁴⁵ Там же.— С. 12—15.
- ⁴⁶ Там же.— С. 12.
- ⁴⁷ Там же.— С. 13.
- ⁴⁸ Генинг В. Ф. Проблемные ситуации... — С. 69.
- ⁴⁹ Проблемі АК присвячена значна кількість літератури, огляд якщо робити тут ми не маємо змоги.
- ⁵⁰ Межуев В. М. Культура и история.— М., 1974.— С. 68.
- ⁵¹ Уледов А. К. К определению специфики культуры как специального явления //ФН.— 1974.— № 2.— С. 28.
- ⁵² Маркс К. Критика політичної економії //Маркс К., Энгельс Ф. Твори.— Т. 46.— Ч. 1.— С. 210.
- ⁵³ Теория общественно-экономической формации /Отв. ред. д.ф.н. В. В. Денисов.— М., 1983.— С. 121.
- ⁵⁴ Маркс К., Энгельс Ф. Німецька ідеологія... — С. 27.
- ⁵⁵ Марксистско-ленинская теория процесса (науч. рук. акад. Ф. В. Константинов).— II.— Исторический процесс: целостность и многообразие формационной ступени.— М., 1983.— С. 180.
- ⁵⁶ Там же.— I. Исторический процес: деятельность, материальная основа, первичное и вторичное. М., 1981.— С. 26, 83.
- ⁵⁷ Черных А. Н. Проявление и иррационального в археологической культуре //СА.— 1982.— № 4.

Генинг В. Ф.

КОНЦЕПЦИЯ «КУЛЬТУРЫ» В АРХЕОЛОГИЧЕСКОМ ЗНАНИИ (из истории вопроса)

В археологии широко используется термин «культура», но до сих пор отсутствуют обстоятельные исследования содержания и методологической функции этого понятия. В общественных науках также немало противоречивых определений этого понятия.

Термин «культура» появляется в науке конца XVIII в. как оппозиция «натура — культура», в дальнейшем как противопоставление «культура — общество», где первое должно было описывать индивидуальность жизни каждого народа, второе — социальную структуру общества. Сторонники идеалистических концепций истории понимали под культурой только духовную сферу жизни общества. Эволюционисты XIX в. включали сюда и материальную культуру — все, что создано руками человека. В последней четверти XIX в. понятие «культура» широко используется в археологии и этим ознаменовалось начало нового периода развития науки — культурархеологии. Концепция культуры послужила основой систематизации археологических источников (в том числе категории «археологическая культура») и разработки некоторых концепций — культурной эволюции, диффузионизма, миграционизма и т. д. Эти идеи давали объяснения на

уровне «внешних» проявлений, не раскрывая их внутренние, сущностные связи. С 30-х годов XX в. начинается период социоархеологии в советской науке, когда для построений концепций развития древних народов использовались марксистские идеи материалистического понимания истории и учения об общественных формациях. Однако сохраняется и много описательных работ, выполненных в духе культурархеологии. Некоторые археологи считают, что главной задачей археологии является исследование процесса культуриногенеза.

Согласно марксистской философии закономерности исторического процесса могут быть познаны лишь при анализе социальных институтов каждого конкретного общества и, прежде всего, его производства как системообразующего фактора. Археология как историческая наука об отдельных обществах прошлого также должна строить свою концепцию, исходя из этих идей. В современной философии категория «культура» чаще берется во взаимосвязи с деятельностью, как особая социальная сфера, раскрываемая при рассмотрении ее в качестве предмета, средства и результата человеческой деятельности, которая интегрирует и обобщает социальный опыт каждого общества.

Gening V. P.

CONCEPT «CULTURE» IN ARCHAEOLOGICAL KNOWLEDGE (From the History of Problems)

A term «culture» is widely used in archaeology but there are no substantial studies of the content and methodological function of this notion. Social sciences also give many contradictory interpretations of this notion.

The term «culture» appeared in science in the end of the 18th as an opposition «nature-culture», then as opposition «culture-society» where the former was to describe an individual life of each people, the latter — social structure of the society. Supporters of the idealistic concepts of the history understood culture as a spiritual sphere of the society life. Evolutionists of the 19th century included here the material culture, i. e. everything created by man's hands. In the last quarter of the 19th century the notion «culture» is widely used in archaeology marking the beginning of the new period of the science development — cultural archaeology. The concept of the culture served as a bases for systematization of the archaeological sources (including the category «archaeological culture») and development of certain concepts — cultural evolution, diffusionism, migrationism etc. These ideas explains the notion at the level of «external» manifestations without disclosing their inner substantial links. Since the 30s a period of social archaeology in the Soviet science began when for construction of concepts of the development of ancient people one used Marx's ideas of the materialistic understanding of the history and the materialistic understanding of the history and the science on the social formations. However descriptive works in the spirit of cultural archaeology are still present. Some archaeologists consider that the main problem of archaeology is the study of the process of cultural genesis.

According to Marx's philosophy the regularities of the historical process may be investigated only when analyzing social institutions of each particular society, and first of all its production as system-forming factor. Archaeology as a historical science on particular societies of the past must construct its concept proceeding from these ideas. In the modern philosophy the category «culture» is usually takes in connection with the activity as a special social sphere disclosed when considering it as a subject, means and the result of the human activity which integrates and generalizes the social experience of each society.

Одержано 14.02.91

ГОСПОДАРСЬКІ СИСТЕМИ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНОЇ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ

В. О. Шнірельман

У статті, на підставі аналізу продуктивності виробництва ранніх землеробів та «вищих» мисливців і рибалок, обґрунтовується думка про те, що обидві лінії господарчого розвитку здатні забезпечити приблизно один рівень соціальної організації суспільства. Ця тема доводиться на широкому тлі етнографічних та археологічних джерел.

Де витoki первинної соціальної диференціації? Якими були її матеріальні передумови й стимули? Які саме господарські системи найбільше сприяли її зародженню і становленню? Від відповіді на ці запитання залежать уявлення

© В. О. ШНІРЕЛЬМАН, 1992